

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η παρούσα μελέτη, προϊόν μακρόχρονης έρευνας και προσωπικού μόχθου, ολοκληρώθηκε το 2003, με τη μορφή διδακτορικής διατριβής. Η εκπόνησή της δεν θα ήταν δυνατόν να πραγματοποιηθεί χωρίς την ανεκτίμητη συμβολή ορισμένων ανθρώπων.

Ανάμεσά τους ξεχωριστή θέση κατέχει ο καθηγητής Βασίλης Κρεμμυδάς, στον οποίο χρωστώ ευγνωμοσύνη, γιατί με ενθάρρυνε να τολμήσω την ερευνητική αυτή περιπέτεια και παρακολούθησε, με κριτική αλλά στοργική ματιά, όλα τα στάδια της εργασίας. Αποφασιστική, επίσης, είναι η συνεισφορά τόσο των καθηγητριών Καίτης Αρώνη-Τσίχλη και Ρένας Σταυρίδου-Πατρικίου, που συμμετείχαν στην τριμελή επιτροπή εκπόνησης της διατριβής, όσο και της συναδέλφου και φίλης Πέπης Γαβαλά, που συμμερίστηκε τις αγωνίες μου σ' όλη τη διάρκεια του πνευματικού αυτού αγώνα. Εξίσου θερμές ευχαριστίες οφείλω στον μαθηματικό Μαρίνο Θεοδωρίδη για τη στατιστική επεξεργασία των δεδομένων, καθώς και στον Στρατή Μπουρνάζο που με περίσσια υπομονή και ευαισθησία επιμελήθηκε το κείμενο.

Οι οφειλές μου, όμως, δεν σταματούν εδώ. Στα Γενικά Αρχεία του Κράτους και στους υπεύθυνους υπηρεσιακούς παράγοντες, που εκτιμούν τις προσπάθειες των Αρχείων του νομού Μεσσηνίας, θα ήθελα να εκφράσω ένα ειλικρινές ευχαριστώ για την πολύμορφη και πολύτιμη συμπαράστασή τους.

Ακόμα, αισθάνομαι επιτακτική την ανάγκη να ευχαριστήσω τους ευγενείς χορηγούς, που από την πρώτη στιγμή αγκάλιασαν την ιδέα ανάληψης της δαπάνης για την έκδοση αυτής της μελέτης. Η γενναιόφρων ανταπόκρισή τους στο σχετικό αίτημά μου υπήρξε απόλυτα λυσιτελής και, συνάμα, αδιάφυστη απόδειξη του άσβεστου ενδιαφέροντός τους για τη διατήρηση και αξιοποίηση της μεσσηνιακής πολιτιστικής κληρονομιάς. Ιδιαίτερα, λοιπόν, ευχαριστώ :

- Το Ίδρυμα «Ι.Φ. Κωστοπούλου» και τον πρόεδρό του κ. Γιάννη Κωστόπουλο.
- Την Καπνοβιομηχανία «Καρέλια» και την πρόεδρό της κ. Βίκυ Καρέλια.
- Την Τράπεζα «Omega Bank» και τον πρόεδρό της κ. Παναγιώτη Γεννηματά.
- Τον Μεσσήνιο εφοπλιστή κ. Αχιλλέα Κωνσταντακόπουλο.

Καλαμάτα, Νοέμβριος 2004
Αναστασία Μηλίτση-Νίκα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Θέμα. Προβληματισμοί έρευνας. Με την έρευνα αυτή επιχειρείται η μελέτη της ιστορίας της μέσης εκπαίδευσης, δημόσιας και ιδιωτικής, έτσι όπως διαμορφώθηκε στο νομό Μεσσηνίας, από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 1910. Πρόκειται για θέμα αδιερεύνητο μέχρι σήμερα, όσον αφορά τον συγκεκριμένο χώρο. Η μοναδική μελέτη που αναφέρεται στην εκπαίδευση της Μεσσηνίας είναι το βιβλίο της Ελένης Μπελιά¹, το οποίο όμως αφορά προγενέστερη χρονική περίοδο, την καποδιστριακή (1828-1832).

Η πρωτοτυπία της μελέτης αυτής είναι, όπως πιστεύουμε, ότι στηρίζεται σε πλούσιο πρωτογενές αρχειακό υλικό, τα μαθητολόγια των δημοσίων Ελληνικών σχολείων και Γυμνασίων του νομού Μεσσηνίας, τα οποία, σήμερα, απόκεινται στην αρχειακή υπηρεσία της Καλαμάτας. Πρόκειται για τα μαθητολόγια 28 σχολείων μέσης εκπαίδευσης², σε σύνολο 36 που λειτούργησαν στο νομό κατά την εξεταζόμενη περίοδο, δηλαδή ποσοστό 78%. Το γεγονός, μάλιστα, ότι είχαμε τη δυνατότητα άμεσης πρόσβασης σε αυτές τις πηγές, λόγω της θέσης μας ως προϊστάμενης των ΓΑΚ/Αρχειών Νομού Μεσσηνίας γέννησε την ιδέα επιστημονικής αξιοποίησής τους³.

1. Ελένη Μπελιά, *Η εκπαίδευσις εις την Λακωνίαν και την Μεσσηνίαν κατά την καποδιστριακήν περίοδον (1828-1832)*, Αθήνα 1970.

2. Τα μαθητολόγια που επεξεργασθήκαμε, χρονολογούμενα από το 1861 μέχρι το 1910, είναι τα εξής:

I) *Μαθητολόγια Ελληνικών σχολείων*: Ανδρούσης, Αριστομένη, Αρφαρών, Ασλάναγα, Βαρυμπόπης (Μοναστηρίου), Βουφράδος (Χατζή), Θουρίας, Ζούρτσας, Α΄, Β΄ και Γ΄ Καλαμάτας, Κορώνης, Κυπαρισσίας, Λιγούδιστας (Χώρας), Μεθώνης, Α΄ και Β΄ Μεσσήνης, Πεταλιδίου, Σουλιμά (Δωρίου), Τσαουσίου (Μερόπης), Τσερνίτσας-Σίτσοβας, Φιλιατρών.

II) *Μαθητολόγια Γυμνασίων*: Καλαμάτας, Κυπαρισσίας, Μεσσήνης, Φιλιατρών.

3. Αντίθετα, η μελέτη της ιδιωτικής μέσης εκπαίδευσης (για λόγους που σχετίζονται με

Στις μέρες μας, αποτελεί πλέον κοινό τόπο της έρευνας ότι τα μαθητολόγια συνιστούν βασική πηγή, όχι μόνο για την εκπαίδευση, αλλά και γενικότερα για την κοινωνική και οικονομική ιστορία ενός τόπου⁴. Και τούτο γιατί η βασική αυτή αρχειακή πρώτη ύλη μάς παρέχει πληροφορίες για ευρύ φάσμα ζητημάτων: α) τον αριθμό των μαθητών, β) το φύλο τους, γ) τον τόπο καταγωγής τους και τις αλλαγές στον τόπο διαμονής, γ) το επάγγελμα του πατέρα, δ) την ηλικία εγγραφής στο Ελληνικό σχολείο και το Γυμνάσιο. Η αξιοποίηση των παραπάνω στοιχείων μάς επιτρέπει τη μετάβαση από τις εκπαιδευτικές στις κοινωνικές πραγματικότητες: το επάγγελμα του πατέρα, λ.χ., μας οδηγεί στην κοινωνικοεπαγγελματική σύνθεση του μαθητικού δυναμικού και την εκπροσώπηση σ' αυτό των διαφόρων κοινωνικών ομάδων.

Ο στόχος μας είναι διττός. Πρώτον, να «αποκαλύψουμε» την ιστορία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης της Μεσσηνίας από το 1833 έως το 1910, εντάσσοντας την όλη προσέγγιση στο πλαίσιο της ελληνικής πραγματικότητας της εποχής και αναδεικνύοντας τις ιδιαιτερότητες που υπάρχουν μεταξύ των επαρχιών του νομού. Δεύτερον, να προσδιορίσουμε τη σχέση ανάμεσα στην εκπαίδευση και την κοινωνία, όπως διαμορφώνεται στο νομό. Με βάση, λοιπόν, τα επεξεργασμένα σε ηλεκτρονικό υπολογιστή στοιχεία των μαθητολογίων, το κύριο ενδιαφέρον της μελέτης επικεντρώνεται στα εξής ειδικότερα θέματα:

1. Στην ανάπτυξη του κρατικού σχολικού δικτύου μέσης εκπαίδευσης (ίδρυση και λειτουργία δημόσιων Ελληνικών σχολείων και Γυμνασίων) στη Μεσσηνία κατά την εξεταζόμενη περίοδο. Βασικά ερωτήματα που επιχειρείται να απαντηθούν: Το εκπαιδευτικό δίκτυο που αναπτύχθηκε κάλυπτε, και σε ποιο βαθμό, τις ανάγκες των κατοίκων; Είχε διεισδύσει εξίσου στον αστικό και στον αγροτικό χώρο του νομού, δίνοντας ισότιμες ευκαιρίες σε όλα τα κοινωνικά στρώματα;

2. Στα ποσοστά φοίτησης των παιδιών στα δημόσια σχολεία μέσης εκπαίδευσης σε σχέση:

τις μικρότερες διαθεσιμότητες του αρχειακού υλικού) στηρίζεται κυρίως σε δευτερογενείς πηγές, στον τοπικό Τύπο, σε στατιστικές και, φυσικά, στη σχετική βιβλιογραφία.

4. Βασίλης Κρεμμυδάς, «Τα μαθητολόγια ως πηγή κοινωνικής ιστορίας. Ένα δείγμα: Κωνσταντινούπολη 1884-1891», Σύλλογος Κωνσταντινουπολιτών, *Πρακτικά επιστημονικού συνεδρίου «Πόλη και Παιδεία. Ουκ εισέτι εάλω και εάν εάλω η Πόλις»*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997.

α) με το φύλο τους: Αγόρια και κορίτσια είχαν τις ίδιες δυνατότητες πρόσβασης στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση; Πώς αντιμετώπισαν το ζήτημα η πολιτεία και η τοπική κοινωνία;

β) με το επάγγελμα του πατέρα: Η οικονομική και κοινωνική κατάσταση της οικογένειας επηρέαζε τη μαθητική τους σταδιοδρομία; Ποιες κοινωνικοεπαγγελματικές ομάδες είχαν μεγαλύτερες δυνατότητες προσέλασης στη μέση εκπαίδευση και καλύτερες πιθανότητες περάτωσης των σπουδών τους, άρα και ελπίδες κοινωνικής ανέλιξης;

γ) με τη γεωγραφική κατανομή τους: Κατά πόσον, και με ποιους τρόπους, οι οικονομικές συνθήκες και το κοινωνικοπολιτιστικό επίπεδο του γεωγραφικού χώρου από τον οποίο προέρχονταν οι μαθητές επηρέαζαν τη φοίτησή τους στα μέσα σχολεία; Η απόσταση κατοικίας από την έδρα του σχολείου καθόριζε ή όχι την πορεία τους στη μέση εκπαίδευση;

3. Στην ανάδειξη της επίδρασης των κοινωνικών συνθηκών στην παιδεία, αλλά και το αντίστροφο: Πώς δηλαδή οι οικονομικές και κοινωνικές συνιστώσες επηρέασαν τη μέση παιδεία των παιδιών του νομού και με ποιους τρόπους, εν συνεχεία, η μόρφωση αυτή επέδρασε στις δομές της μεσσηνιακής κοινωνίας από τα μέσα του 19ου μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα;

Χρονικά όρια. Χρονολογική αφετηρία της μελέτης είναι το 1833, έτος που έρχεται ο Όθωνας στην Ελλάδα και ξεκινάει η οικοδόμηση του εκπαιδευτικού συστήματος από την Αντιβασιλεία. Ουσιαστικά όμως η έρευνά μας αρχίζει το 1861, έτος που συμπίπτει με τα τέλη της οθωνικής περιόδου, γιατί από αυτήν τη χρονιά διαθέτουμε αρχειακά στοιχεία για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση στη Μεσσηνία: το παλιότερο μαθητολόγιο χρονολογείται από το 1861.

Η μελέτη ολοκληρώνεται το σχολικό έτος 1910-11⁵, οπότε και ανοίγεται ένα νέο κεφάλαιο στην ιστορία της χώρας. Η άνοδος του Ελευθερίου Βενιζέλου στην εξουσία και τα όσα επακολούθούν, με τη μεταρρύθμιση αλλά και την εδαφική επέκταση του κράτους, επιφέρουν σοβα-

5. Ωστόσο, σε ορισμένα σημεία (λ.χ. στη γενική ανασκόπηση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος ή στη διοικητική διάρθρωση του νομού Μεσσηνίας) η πραγματέυση εκτείνεται, με συντομία, και στα μεταγενέστερα χρόνια. Αυτό κρίθηκε αναγκαίο, για λόγους πληρέστερης κατανόησης των σχετικών ζητημάτων και κατατοπισμού του αναγνώστη.

ρές αλλαγές στις δομές της ελληνικής κοινωνίας. Το 1910, όμως, αποτελεί έτος-ορόσημο και για την εκπαιδευτική ιστορία, ειδικότερα. Τότε ιδρύεται ο «Εκπαιδευτικός Όμιλος», βασικός φορέας του δημοτικισμού και των ανανεωτικών αντιλήψεων για την παιδεία. Και οι γλωσσοεκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις που θα ακολουθήσουν τα επόμενα χρόνια εντάσσονται στο συνολικότερο πρόγραμμα αστικού εκσυγχρονισμού, το οποίο προωθεί ο βενιζελισμός.